

FÜZI LÁSZLÓ

A Tanu

Történések

Németh László „kilépése” az irodalomból legalább két iránytól való elfordulást jelentett, az egyik irány a *Nyugaté* volt (itt természetesen Babits alakja volt a meghatározó, Németh számára mindenképpen), a másik az újabb irodalomé, a fiatal irodalomé, melyet nem sikerült nemzedékké kovácsolnia. Ez a fiatal irodalom több irányba ágazott el, bomlott szét, Németh szinte mindegyik iránnyal kapcsolatot tartott, a népi-ség irányába tájékozódókkal éppen úgy, mint a korszerűség jellemzőit keresőkkel. Ő maga általában a Babitscsal való szakítást hangsúlyozta, ezt emelte meg, ennek drámaiságáról írt, önmaga mitológiájának fontos elemévé növesztette, ám a fiatal író társai-val való szakítás is megviselte, s számára feltehetően ez bírt meghatározó jelentőséggel, hiszen a saját különállására döbbsenhetette rá, arra, hogy saját gondolkodása, szereptudata és szerepvállalása és a fiatal írók gondolkodása, szereptudata és szerepvállalása között különbség mutatkozik, s hogy ezt a különbséget ő, a nemzedékszervező, a „magyar szellemi erők organizátora” akinék energiája a korábbi időszakban a nemzedékszervezésben kötődött le, nem tudja feloldani. A *Tanu*, utalt erre Németh is, éppen a nemzedékszervezés sikertelenségéből nőtt ki...

A kivonulás Némethnél mindig a közéletből a munkába való visszahúzódást jelentette, az írás előtérbe kerülését a közélettel, a „mozgalommal”, a nemzedéki és közösségi szervezkedésekkel szemben. A *Tanu* több más tényező mellett ennek az időről időre jelentkező visszahúzóási hajlamnak is köszönheti létét, s akkor, amikor 1932 nyarán Sátorköpusztán az idillikus körülmények között az első szám írásain dolgozott, Németh az irodalomba való visszahúzóásra is gondolhatott, különben aligha írta volna le már az első számban közreadott munkatervben, hogy a *Tanu* fordított utat tesz majd meg, „a metaforától az élet felé”. Az első szám írásai valóban visszahúzóadás közben, idilli körülmények között születtek, családja vette körül, az egyestendős Magda, hat-hét hónapos terhes felesége; könyvekben, gondolatokban merült el, utópiák megfogadására alkalmas légkörben élt. A *Szophoklész-napló*t írta, Arisztophanészt, Ortegát, Proustot olvasta, a *Tanu* számaint tervezte, vázlatokat fogalmazott, a számok és a témák egymásra következősén gondolkodott, az életben megkapaszkodó minőség foglalkoztatta. Ekkor talán még nem is gondolta, hogy rövidesen viták középpontjában áll majd, nagyobb és hangosabb viták középpontjában, mint korábban bármikor. Nemcsak Németh, hanem a történelem is mozdult 1932–1933 tájékán, így a *Tanút* író Németh lapjával egészen más szellemi közegbe lépett be, mint ahogy azt eltervezte. Ez az időszak olyannyira sűrűsödési pontot jelentett Németh pályáján, annyi irányba mozdult, s annyi irányból lépett vissza, hogy pályája kései krónikásának még a történések rendszerezése, összefoglalása is gondot okoz...

Az első lépést a szervezés jelentette. A *Tanu* elindításának elhatározása után nyomdát kerestek, érdemes végiggondolnunk: Németh Gulyás Pálnak 1932. június 7-én írott levelében jelentette be, hogy önmaga által írt lapot fog megjelentetni, szeptember 26-án

pedig már a kezében volt a Kecskeméten nyomtatott lap próbanyomatának öt-hat példánya, azaz a terv megfogánása és megvalósulása között valamivel több mint három hónap telt csak el, vagy még ennyi sem, ha arra gondolunk, hogy az első szám anyagát szeptember elsején adta le a nyomdának. Ennyi idő alatt nem csupán a lapot kellett megterveznie, itt most a lap szerkezetére és tervrajzára gondolok, hanem az ún. technikai kérdésekkel, nyomda, kiadás, előfizetés, stb. kellett megbirkóznia, nem beszélve az anyagi háttér biztosításáról. Még 1932 nyarán házat vettek Felsőgödön, közel szülei házához, úgy gondolták, ennek bérbeadásából is jövedelemhez juthatnak, aztán eladták Németh fogorvosi székét, ezzel 600 pengőhöz jutottak, másfél-két szám nyomdaköltségét biztosította ez, bár talán ennél is fontosabb volt az esemény jelképes jelentősége, mert a múlttal való szakítást tette hangsúlyossá. Miközben Németh az első számot írta, felesége nyomdát keresett, versenyeztette a jelentkező nyomdákat, s bár kezdetben a váci nyomdát akarták megbízni, majd a pápait, végül is Tóth Lászlóra, s az általa vezetett kecskeméti Részvény Nyomdára esett a választásuk. Döntésükben szerepet játszott az is, hogy Tóth László személyesen felkereste Némethet Sátorkőn, ezzel kezdetét vette Németh László és Tóth László évtizedekig tartó barátsága, érdemes megemlíteni, hogy számos, ahogy Orosz László mondja, *Tanutól* ihletett folyóirat, így a *Válasz* és a *Magyarságtudomány* készül majd a kecskeméti nyomdában. De nemcsak ez a barátság vette kezdetét ezzel, hanem Németh és Kecskemét kapcsolata is, s Németh vonzalma a kertművelést magas szintre emelő város iránt. „Kecskemét a diadalmas belterjesség, a homokból tüzes és illatos minőséget csikaró munka és lelemény lett a szememben” – írja majd negyedévszázaddal később, hozzátéve: „Amikor Kertmagyarország eszméjét s nevét a magyar gondolkodásba belévettem: voltaképp Magyarország elkecskemétiésítésére gondoltam”. Mindig megvolt benne a hajlam arra, hogy egyes tendenciák tanulmányozása során a kiinduló pontig visszamenjen, s a lehetőségeket ebből a pontból növesse fel, ez történt akkor is, amikor közeli kapcsolatba került Kecskeméttel...

A *Tanu* első száma 1932 szeptemberének végén jelent meg, a folyóiratnak 1937 márciusáig összesen tizenhét füzetben huszonekettő száma jelent meg, az első két évben negyedévenként jelentek meg a számok, később kéthavonta. „A példányszám hat- és nyolcszáz között ingadozik, mintegy háromszáz előfizetővel – írja a korszakról írott monográfiájában Grezsa Ferenc. – Nemcsak Magyarországon terjesztik, de a határon túl élő magyarság körében is: Budapesten Basch Lóránt, Debrecenben Gulyás Pál, Erdélyben Molter Károly, a Vajdaságban Szenteleky Kornél gyűjti az előfizetőket. 1933 nyaratól a nyomdai szerződés szerint önfenntartó a folyóirat: egy-egy szám önköltségét (300–400 P) a viszonylag alacsony ár is (példányonként 60 fillér, 3 P évi előfizetés) megnyugtatóan ellensúlyozza. Később lanyhulhat a lap iránt az érdeklődés, mert Németh a könyvkereskedők retirálására panaszkodik, 1936 végére pedig 650 pengőre nő a deficit. Föltehető, hogy az anyagi helyzet szűkössége korlátozza az írók a keretbővítési tervek – így az 1933-as könyvsorozat és szépirodalmi melléklet – megvalósításában.” Grezsa Ferenc is megjegyezte, hogy a *Tanu* „publicitás dolgában” nem maradt el a korszak igényes folyóiratai mögött, magam pedig, felvállalt szerepemből némileg kilépve kényszerűen teszem hozzá ehhez azt, hogy a mai, több irányból támogatást kapó folyóiratok – az idő változását mutatja ez – sem büszkélkedhetnek ennél nagyobb nyilvánossággal, nem beszélve arról, hogy a jövedelmi viszonyok végletes megváltozásának következtében az önfenntartás képességéről nem is beszélhetünk,

ezzel pedig végképpen eltűnt a *Tanu* példájának követhetősége, hiszen ez a lap a szellem öntörvényűségét hirdette, s a szellem függetlenségét minden más erővel szemben...

A kortársak pontosan látták a *Tanu* jelentőségét, ezt azonban nem a lapot fogadó indulattal telített írásokból vett idézettel érzékeltetem, megteszem majd ezt akkor, amikor eljön az ideje, hanem Szabó Zoltán kései, visszatekintő tanulmányának részleteivel: „...Németh Lászlónak a némethlászlói tehetséget kifejező és érzékeltető műve a *Tanu* volt. ... A *Tanu* oldalain Németh László saját identitását természetes mivoltában szólaltatja meg; ez beszél az első helyen; ez dönt; az a stílus, azok az eszmék, emóciók, vágyak, becsvágyak, iszonyodások, eltanulni valók, példaválasztások, amiből az alkotó szellem, a tehetség patternje, alaprajza vagy képlete kibontható – mind a folyóiratában mutatkoznak meg a tehetség természetére jellemző módon!... A *Tanuban* mutatkozik meg, egyszerűen magyarázatot sem igényelve, hogy Németh László – tehetségének összetétele s az összetétel méretei szerint – egyedülálló a magyar irodalomban, illetve az irodalomban. Láthatóvá azonban ez csak akkor válhatnék, ha a *Tanu* megjelennék egy Pleiade-kötetszerű könyvben. Az 1600 folyóiratoldal elfér egy akkora testes kötetben, amilyet Rousseau autobiografikus írásait egybefoglaló kiadásnak szentelt az NRF. Egy ilyen kötet a tehetség egyedüliségét akkor fejezné ki, éreztetné, láttatná eleve, ha az, ami a *Tanuban* egymást követte az időben, a könyvben egymást követné az oldalakon, ugyanúgy: előző évfolyam után soron következő évfolyam anyaga. Index, névmutató, jegyzetek persze elkerülhetetlenek... A magyar szellemi életnek, illetve sáfárainak tehát, ha felelősségérzet vezérli őket, munkái kiadásának folytatásán felül, egy határozott kötelességük van (a regényekből és a drámákból az idő kiválasztja majd, hogy melyiket akarja az ágyfejnél, a polcon s a repertoire-ban tartani), s ez a *Tanu* új kiadása.” Mindezt Szabó Zoltán negyed évszázaddal ezelőtt írta le, ez magyarázza az életműsorozatra való utalást, s a szellemi élet sáfárainak emlegetését is, ám az elmúlt negyed évszázad alatt sem jelent meg a *Tanu* újból, pedig voltak erre kísérletek is, de ezek a kísérletek elakadtak, először, még a szocialista kultúrpolitika időszakában a hatalmi döntések következtében szinte már a tervezésnél, később pedig négy füzet megjelenése után nyilván anyagi okok miatt. Így annak, aki a *Tanut* olvasni és érteni akarja, a lassan hetven esztendeje kinyomtatott példányokat kell a kezébe vennie, az egyszerű folyóirat-formátum, a vastag, sárguló, s már-már töredező oldalak, a barnával nyomott címlap ma is a vállalkozás érdemességére hívja fel a figyelmet, nagyobb erővel, mint a gyűjteményes kötetekbe tematikus rend alapján beállított írások, s valóban a vállalkozás egészére utalva...

Az első szám megjelenését követően Németh örömmel regisztrálta az előfizetőket, az ismerősöket. A szám megjelenését követően született meg Judit lányuk 1932. október 15-én, ekkorra már az Attila utcai lakásukból átköltöztek Németh László szüleinek Kmety utcai lakásába, ez volt az a lakás, amelyikbe Németh Józsefet annak idején várták, a szülők, Németh József nyugdíjba vonulása után végleg Felsőöldre költöztek. A *Tanu* kapcsán számos levél érkezett Németh Lászlóhoz, s jöttek az írások is, bár az első szám után Babits még kivárt, s Németh maga is belevetette magát az irodalmi életbe, decemberben Kosztolányi Dezső estjét vezette be, erre Kosztolányi kérte fel, nyilván a Babitscsal való szembefordulás okán, ő maga pedig egyre több társával, így Illyés Gyulával, Halász Gáborral, Szabó Lőrincsel tárgyalt a *Tanu* nemzedéki folyóirattá bővítéséről. Közben nemcsak a *Tanu* új számai jelentek meg, hanem az országot is járta, előadásokat tartott Győrben, Kecskeméten, ekkori „országjárásához” hasonlóra majd a háborús években kerül sor. 1933 májusában kiköltöztek felsőödi há-

zukba, addig Pap Károly lakott ott a feleségével; Pap Károly ekkor megjelent írása, *Németh László és a Tanu* címet viselte, a Nyugatban látott napvilágot, kiábrándítóbban hatott rá, mint Babitsnak ugyancsak a *Nyugatban* megjelent írása, még az év elején. A nyarat Felsőgödön töltötték, Némethet lefoglalták a *Tanuv*val kapcsolatos teendői, október végén feleségével Debrecenbe utazott, Ella még az utazás napján hazament, ő egy hétig Gulyás Pálék vendége maradt. Ekkor jelent meg Illyés Gyula *Pusztulás* című útirajza a *Nyugatban*, ahogyan Lackó Miklós írja, a népi irányzatot ez az írás terelte a társadalmi mozgalom útjára, Németh ennek kapcsán írta meg Gulyás Pál tanonciskolájában kérdés-felelet formájában a *Debreceni kátét*, a *Tanuban* a *Kecskeméti Lapok* húsvéti vezércikkékként megjelent *Új politika* című írását közölte, ekkorra valóban visszatért a metaforától az élethez...

Többről volt azonban szó, mint a *Tanu* munkatervében rögzített ritmus követéséről, Németh maga is a történelmi súlyú változásokat követte és azokra reagált. „1933 ősze az irodalmi életben korszakforduló volt: a már évek óta formálódó írói tömörülés, amelyet azóta – jobb kifejezés híján – népi mozgalomnak nevezünk, önálló szellemi-politikai irányzatként ekkor lépett a színre” – írja Lackó Miklós. Az irodalom helyzet tudatosító, ideológia-teremtő szerepe ismét megnövekedett. „Az a körülmény, hogy az irodalom a magyar szellemi élet viszonylag legépebb, a korszak problémáira a legfrissebben és legmozgékonyabban reagáló területe maradt, erőteljesen megnövelte az irodalom ideológiai-politikai súlyát és szerepét – olvashatjuk Lackó Miklósnak az Új Szellemi Front történetét bemutató tanulmányában. – Ezt a szerepet a 20–30-as évek fordulóján bekövetkezett válsághelyzet és a hagyományos szellemi-politikai áramlatok csődje még jobban kiemelte. S nemcsak a közvéleményre gyakorolt propagandisztikus hatás szempontjából: az ellenforradalom s a szellemi-politikai válsághelyzet körülményei között különösképpen előtérbe került az irodalomnak, mint a politikai ideológiák formáló műhelyének és letéteményesének a szerepe; olyannyira, hogy ezt a szerepét kezdték a múltra is visszavetíteni. Az irodalom, amely a reformkorban vagy a századforduló utáni megújulási törekvések idején, bármily nagy jelentőségű volt, mégiscsak a magyar szellemi élet színtereinek egyikét jelentette, most mint valami óriás mindenestül készült magára vállalni az ideológiai felelősséget az egész társadalomért.” Illyés útirajzában a magyarság pusztulását és a némettség térnyerését rögzítette, ez az írás szinte mágnesként rántotta magához azokat, akik már korábban is a népi mozgalom előkészítésének irányában tevékenykedtek. Németh korábbi szerepe más, ettől különböző volt, nemzedéke egészét akarta a maga választotta, a népiséget és korszerűséget, európai kitekintést egyaránt hangsúlyozó programja alapján egy irányba terelni. Ezt az elképzelését nem tudta megvalósítani, a nemzedék egységes nemzedékként megszervezhetetlennek bizonyult, így, Lackó Miklós kifejezését használva, a kiválások és a nemzedéki tömörülések időszaka következett be, maga a népi mozgalom is nemzedéki tömörülésként értelmezendő. Mivel Németh programja ebbe az irányba is nyitott volt, mondhatjuk, erre alapozódott, érthető, hogy a történések érzékenyen érintették, s kilépett maga választotta elvonultságából, a *Tanu* következő, 1934 februárjában megjelent számában *Mozgalom* címmel három politikával foglalkozó írását foglalta össze – ez a három írás a *Debreceni Káté*, a *Nemzeti radikalizmus* és a *Marxizmus és szocializmus* volt. Gulyás Pállal már 1933 ősze óta egy közös folyóiratot terveztek, ebből a tervből nőtt ki a *Válasz*, első száma 1934 májusában jelent meg, Németh a lapot közösen szerkesztette Gulyással és Fülep Lajossal, a beköszöntő írást és a lap egyik programcikkét (*Egy Hungarológiai Társaság terve*) Németh írta, később ez

a hármas szerkesztés megszűnt, a lap viszont mindvégig a népi írók folyóiratának számított. Még 1933 novemberében közölni kezdte a *Kalangyá*-ban *Ember és szerep* című önéletrajzát, a *Tanu* időszakának önéletrajzi megalapozását ebben a munkájában végezte el. Ugyanekkor Budára költöztek, az Ilona utcába (egészen apró gyermekként a szülei már lakott itt). Itt figyelt fel a „társadalmi nyomorra”, a *Tanu*-években írt erről, miközben belevetette magát a mozgalomba, s más ügyekbe, életkedvét lassanként aláasta az őt körülvevő világért érzett felelősségérzete. 1934 elejétől kapcsolatba került a Zilahy Lajos által szerkesztett *Magyarországgal*, így módjában állt napilapba is írni, az őstehetség-vita kapcsán ebbe a lapba írta meg *Sznobok és parasztok* című vitacikkét, amellyel Móricz Zsigmond is vitázott. 1934-ben találkozott Kozma Miklóssal, a Magyar Rádió elnökével, Gömbös Gyula miniszterelnök bizalmasával, ezt követően rádió-előadásokat tartott, 1934 júliusától a Magyar Rádió irodalmi tanácsadója, 1934 novemberétől 1935. április közepéig pedig a prózai lektorátus vezetője volt, a rádiótól kapott honoráriumát irodalmi célokra, nagyobb részét a *Válasz* fenntartására fordította. A rádióban folytatott tevékenységéhez kapcsolódott a *Tanu* 1934. novemberi számában megjelent *A magyar rádió feladatai* című programadó írása. Hasonló kapcsolódásra később is felfigyelhetünk, a *Tanu* 1934. évi utolsó, de már 1935 januárjában megjelent számában *Lesz-e reform?* címmel az akkor tetőpontján lévő, s hangulatilag a kormányzat által is támogatott reformléggör kapcsán foglalta össze társadalmi elképzeléseit. A reform kapcsán Németh most is a Harmadik Magyarország erőit szerette volna erősíteni, viszont kétségtelen az is, hogy közel került a kormányzat politikai elképzeléséhez. „Németh László, s a népi írók többsége eredetileg nem egy meghatározott politikai mozgalom támogatásának elvét vallotta. Elgondolásuk az volt, hogy támogatnak minden olyan politikai erőt, amelynek törekvéseivel – ha csak konkrét részeredmények kivívása érdekében is – azonosítani tudják magukat. Ezek egyike Zsilinszky pártja volt, a másik csakhamar maga a Gömbös-kormány lett. Nem mintha Németh és íróársai ne látták volna személy szerint Gömbösnek és híveinek sok negatív vonását: úri arculatát, a nép szociális problémáitól való távolállását, alacsony szellemi színvonalát. De erősen munkált bennük az az illúzió, hogy az íróknak, általában a szellem embereinek a közvéleményre gyakorolt hatása – legalábbis potenciálisan – nagyobb, mint a 'világi hatalomé'; a kormány reformmozgalmába kapcsolódva nem ők válnak a kormány és az úri középosztály eszközeivé, hanem megfordítva: az írók szellemi mozgalma szerez irányító befolyást a középosztályi közvélemény és a 'világi hatalom' felett” – írta Lackó Miklós az írók politikai szerepvállalásáról. A politikába belemártó Németh ekkor már az állandósuló viták középpontjában állott, a népi-urbánus háborúskodás közepette szinte mindegyik mondata vitákat robbantott ki, ahogyan ő maga is szinte elébe ment a vitáknak. Az *Ember és szerep* kapcsán előbb Ignó Pál, később Hatvány Lajos támadta meg, Hatványval már korábban is volt ütközése, aztán Pap Károly is vitázott vele, majd Zsolt Béla is megszólalt az „irodalmi zsidókérdés” kapcsán.

1934 júliusában született meg Ágnes lányuk, majd egy évvel később az Ilona utcából a Kapy utcába költöztek, ekkor merült fel a Törökvesz úti építkezés terve, Németh büntudata, társadalmi felelősségérzete az építkezés során felerősödik majd. Időnként már az összeroppanástól tartott, ezért a *Választ* – mivel a három szerkesztő egyébként sem tudott közösen dolgozni – átadták Németh Imrének (1935. januárjában, aztán pár hónap múlva majd Sárközi György lesz a folyóirat szerkesztője), még ugyanebben a hónapban az *Ember és szerep* honoráriumaként földet kapott Kecskemé-

ten a Kisnyírben (az utópiák megvalósításához kötődő álmodozások színtere lesz ez majd), februárban pedig Olaszországba utaztak, ezt az utazást örökítette meg a *San Remó-i napló*. Hazatérésük után ismét belekerültek az itthoni politikai csatározásokba, április elején már a Rádió vezetésével is összeütközésbe került, 11 előadásából csak kettőt fogadtak el. Elhatározta lemondását, erre azonban csak az Új Szellemi Frontba tömörült írók és Gömbös Gyula miniszterelnök 1935. április 12-én megtartott találkozója után került sor. (A találkozó időpontját Lackó Miklós úttörő jelentőségű tanulmányában április 16-ára tette, Grezsa Ferenc Móricz Zsigmond és Illyés Gyula naplójának időrendjét követve ezt április 12-re módosította.) A Gömbössel való találkozón, mint azt Lackó Miklós tanulmányában kimutatta, Móricz Zsigmond, Németh László, Illyés Gyula, Tamási Áron, Féja Géza, Szabó Lőrinc, Németh Imre vett részt (Féja emlékezése szerint még Kerék Imre is ott volt a Zilahy Lajos villájában megtartott megbeszélésen). A találkozó egyik oldal számára sem hozta meg a várt eredményt, Németh hamar megsértődött, mikor megszólalt, Gömbös közbeszolt: „Ugye, te Kozma Miklós darlingja vagy?” A sikertelen találkozó után Németh még részt vett a történeteket tárgyaló sajtóvitában, ám egyre inkább úgy érezte, hogy a magyar nép története 1935-ben véget ért, a rá jellemző felnagyítással, felfokozottsággal mondta ezt. Ennek megfelelően a *Tanu*ban meghirdette új programját, *Vissza a belső körrel* címmel. A *Tanu* harcos, politizáló, társadalmi reformokat sürgető szakasza ezzel lezárult, de nemcsak ez, hanem Németh életének, pályájának az a szakasza is, amikor még úgy hitte, hogy az idő elé lehet lépni, s a történeteket az idővel való versenyfutásban ő maga is befolyásolhatja. Ezt követően is figyelni majd az időt, az idő határozza meg gondolkodását, gondolatvilágának, írói világának mozgását, motívumrendszerének alakulását, ám már csak a végletesen kiélezett helyzetekben érzi majd úgy, hogy az idővel együtt mozgó történelem formálható, alakítható. Jellemző, hogy a hozzá legközelebb álló Gulyás Pál a *Vissza a belső körrel* programját szinte árulásként értelmezte, Némethnek küldött levelében így írt: „Kedves Barátom, a 'belső körhöz' hitet és erőt kívánok. 'Kis felületen nagy erőfeszítés'... Emlékszel? Neked jó az emlékező-képességed – állítottad Debrecenben, ezért nem idézgetem a múltat. Most, hogy a 'belső körhöz' – amelyet 1932-ben eszményedül kijelöltem – visszaérkeztél (elérkeztél), még egy baráti búcsútekintetet vetek. Az őszinteség bohóca voltam. Sorsom a bohócoké. Ugy érzem, itt az ideje, hogy letegyem csörgősipkámat. 'Belső kör' [...] Hitet és erőt!” Levelezésük ezt követően három esztendőre megszakadt...

Ami ez után következett, az már a *Tanu* utójátéka volt, majdhogynem átmenet egy újabb korszak, újabb helyzet- és feladatértelmezés felé. Előbb a *Magyarság és Európa* című kötetét írta, majd a *Kapások* című utópiáját, jellemzően, a mozgalomtól a világtól való elfordulást hangsúlyozó utópiáig jutott el, majdhogynem egy-két hónap alatt. A programadó tanulmányok, ilyen volt a *Magyarságtudományban* 1935-ben megjelent *A magyarságtudomány feladatai*, s tulajdonképpen ennek tekinthetjük a *Magyarok Romániában* című útirajzát is, ebben nem csupán a romániai magyarság helyzetét mérte fel, hanem kereste a románság életének jellemzőit is, a kapcsolatteremtés lehetőségeit. Romániába 1935. augusztus 7-én indult el, hajón utazott Szabó Zoltánnal, Boldizsár Ivánnal és Keresztury Dezsővel együtt, utazás közben nyilván felidéződtek benne diákkori emlékei, amikor apja gimnáziumi osztályával utazott a Dunán. Egyik útitársa, Szabó Zoltán a következő képet rajzolta Némethről: „Rajtam és egy korábbi szomszéd-osztály társamon Mohácstól Karlócaig csak fürdőruha van. Rég észrevettük, hogy jobb volna a Dunában úszni, mint a Dunán. Keresztury patyolatfehér ingben,

nyári ruhában hever egy nyugágyban és szemmel láthatóan melege van. Németh László sötét zakót visel, elég hanyagul. Figyelmetlenségéből minden megszokott ruhadarabot megszokásból magára vett. A nyakkendő sem feledte. A nyakkendő ugyan csak megszokásból félrecsúszott. Neki nincs melege. Mivel tanul. Könyvből románul tanul a Duna-völgyi kánikulában. Tanulás közben eszébe juthatott Goethe. Pihentetőnek Goethe-problémát vitat meg Kereszturyval”. Helyezzük emellé a leírás mellé Szabó Zoltán írásának azt a mozzanatát, amelyben vonaton való utazásukat írta le, a vonat fülkéjében egyedül Németh olvasott román írást, a románok francia újságokat nézegettek... Hajóval Giurgiu-ig utaztak, innét mentek Bukarestbe, ahol a híres Gusti professzor tájékoztatta őket a falukutató munkáról majd Brassó, Sepsiszentgyörgy, Székelyudvarhely, Marosvásárhely, Kolozsvár következett, Németh Farkaslakán meglátogatta barátját, egyik korai felfedezettjét, íróársát, Tamási Áront is. Erdélyből összetörten ért haza, a most megismert Erdély elvesztését a magyarság erkölcsi romlásából következőnek tartotta. Hónapokra összeomlott, „sorskérdésekről” nem írok többé” – írta útirajzában. Az úti beszámolót így fejezte be: „Mi marad hát a hátralévő időkre? Dolgozni kell, már csak a megbolondulás ellen is. De mit? Mit dolgozzék egyáltalán a szegény magyar szellem? Amit a halálos beteg, aki nem akar betegségébe süppedni szellemével? Írjuk meg népünk emlékiratát, figyeljük, mint haldokló orvos magán a tüneteket, tanulságul egy nagy néppathológia számára, vagy vágjuk el magunk a testtől s emelkedjünk föl az Örökhöz, mint a görögség Platon korában, amikor a politikus tetem elrothadt s a népetől elszakadt bölcs a szellemben lakott államot?” (Egybecseng ezzel az, amit Móricz Zsigmondnak írt 1935 októberében egy levélben: „Ha az ember a tömör magyar területen egy kicsit szétnéz, bele kell veszni a bánatba... Már rég kiábrándultam az írás hatásából.” Hol volt ekkor már a *Tanu* indulása, az a hit, hogy a világnak új rendet lehet szabni az írással? Tanulságos, mai írástudóknak is okulásul szolgáló Móricz Zsigmond válasza: „Az írás nem segít. Már régen kiábrándultam az írás hatásából... Mit jelent harmincévi összes írásom?... Annyit, hogy a vevők azt mondják: már van elég Móricz-könyvem... Lehet, hogy én is jobban odaadtam magam az 'alkotó művészetnek', mint kellett volna: de ha nincs tehetségem az agitatori pályára? Akkor nem írónak kellett volna lennem, hanem politikusnak, vagyis már nagyon régen vértanúnak. Az ember azonban csak ember.” Némethet meglephette Móricz őszinte, keserűséget mutató levele, csak hónapok múltán válaszolt neki, de akkor is visszatért erre a kérdésre: „... ősszel írt leveled nagyon meglepett, de egyben meg is nyugtatott. Meglepett, mert nem gondoltam, hogy ilyen nagy-termő író is nyugtalaníthat komolyan az, érdemes-e ebben az országban teremni, de meg is nyugtatott, mert láttam, hogy az a szorongás, mely belőlem, aki szépíró vagyok tulajdonképpen, előbb kritikust, majd gondolkozót, majd már – nem is – gondolkozót csinált, benned is megvan, s talán ha húsz évvel később születesz, sorsunk annyira hasonlít, mint amennyire most különbözik”. Ekkor, más jelek is mutatják ezt, egyre közelebb került Móriczhoz, ami önmagában is jelzi, hogy a Babbitstól elinduló Németh átértelmezte önmaga szerepét, erre utal egyébként az is, hogy ebben a levélben már szépíróként határozta meg magát, s nem gondolkodóként, mint a *Tanu* indulásakor.)

A *Magyarok Romániában* a *Tanu* 1935. III.–IV. összevont számában 1935 novemberében jelent meg, s nagy viharokat kavart, bűnvádi feljelentés is készült Németh ellen, ennek elkészültét Kozma Miklós akadályozta meg. Ugyanebben a hónapban költöztek be a Törökvész úton elkészült „villájukba”, a ház elkészülte és jellege, a középosztályi léte való utalásai Némethben hatalmas büntudatot keltettek, a *Tanuban Új házra*

címmel adott közre egy háromrészes versciklust, a vers az Ellával való szembe fordulását jelezte (ebben a versben ír a később előtérbe kerülő család-eszméről: „Nem ez a ház az, melyet otthonomként / Tudnék szeretni s nem ez volt a család, / Mely élni tőled húst és alakot kért, / Mikor először érte szájam a szád... Nem értem aggodalmad! Szülő nagyobb / Mit adhat gyermekének mint magát, / S mi lehet több iskolának és vagyonnak, / Mint egy nagy eszmét kihordó család?” Szétesését jelzi, hogy annak a *Tanu*-számoknak a tanulmány-anyagát, amelyekben a versciklust mintegy vezércikként közölte, *Terv nélkül* főcímmel adta közre, ekkorra már eltűnt a korai *Tanu*-számok tudatos szerkezete, egymásra következésük átgondoltsága. Korábbi szociális felelősség-érzetéhez ez a mostani büntudat társult, ebből az érzetből nőtt ki *Bűn* című regénye. Maga a ház egyébként egyszerűbb volt, mint azt a büntudat mérete alapján gondolhatnánk. Szabó Zoltán, aki ebben az időben a Kapy utcában lakott, de egy rövid átmeneti időre Némethék is laktak itt, így írta le a villát: „A nagyregény-terjedelmű büntudatot szülő ház elég kicsiny. Modern villa a modern szó akkori pasaréti értelme szerint, csak éppen fenn a hegyen. Szobái óriás üveglablakkal délre néznek. A dolgozószoba üres és dísztelen...” A vajdasági Herceg János, aki szintén ebben a házban látogatta meg őket, a következő emlékképet őrizte meg magában: „... szinte tavasziasan napos idő volt, a ház gazdáit a kertben találtuk, az asszony utcai ruhában, magas sarkú cipőben ázott, az ura meg lassú mozdulatokkal húzta utána sután a gereblyét”. Némethet ekkor már a szépirodalom és az irodalomtörténet jobban foglalkoztatta, mint a mozgalom és a különböző irányokba adandó programok adása. Először Bethlen Miklósról írt hosszabban, aztán Berzsenyiről, Katonáról, elkezdte *Lányaim* című írását, ezt majdhogynem két évtizeden keresztül új fejezetekkel bővítette, míg mai formája kialakult. Egyre inkább a túlélésre rendezkedett be, mintha korábban érzékelte volna a történelem elsötétedését, mint kortársai. A *Tanu* indulása előtti Bodnárné után újra drámát írt, a *Villámfény* címűt, ennek hőse, elsőként a Németh-drámák hőseinek sorában a meg nem értett nagy ember... Betegség-tudata is kialakult, 1937 elején már halálfélelem gyötötte. Jegyzetei között megőrződött egyik, 1937. január elsejei feljegyzése, eszerint időrendi besorolást készített arról, hogy mit kell megírnia, befejeznie, ha félévig, egy évig, két évig, három évig, négy évig, öt évig él... Ilyen körülmények között zárta le a *Tanu* megjelentetését, az utolsó szám az 1936. évi III.-IV. számként 1937 áprilisában jelent meg, ekkor már az időszak emlékiratát, a *Tanu*-éveket is írta. Az utolsó számban jelent meg a betegség- és haláltudatát bemutató, azt elemző írása az *Árnyékvilág*, a laptól pedig *A Tanu megszűnik* című írással búcsúzott. „A Tanu ezzel a számmal megszűnik. Utolsó oldalát írva, felütöm az elsőt. Nehéz elhinni, hogy ez a beköszöntő alig öt éve készült. Majdnem gyermek voltam akkor, s majdnem aggastyán vagyok most. Ha volt mű, mely emberét elégette, a Tanu az” – írta, ám ennek ellenére utalt új, újabb összefoglalónak szánt művére is, melyet *Utolsó kísérlet*nek keresztelt el...

A forma

A *Tanu* Németh László legnagyobb, egész életútját bevilágító, gondolkodásmódja egészére rámutató vállalkozása. Többről, másról van szó vele kapcsolatban, mint amit egy hat-nyolcszáz példányban megjelentetett, egymaga által írt folyóirat kapcsán erről a sajátos formáról el lehet mondani, pedig a magyar irodalomban csak Szabó Dezső, előtte pedig Bródy Sándor élt ennek a formának a lehetőségével, s valójában ezek a példák nem is nagyon hatottak Némethre, még akkor sem, ha Gulyás már az elképzelés felmerülésekor jelezte a Szabó Dezső-epigonosság veszélyeit, maga a tartalom pedig,

mondhatnánk, feloldódik a *Tanu*-korszak egészében, ám teljes egészében ez még sincs így. A forma megteremtésével Németh mondandója különállását, annak a világtól való elkülönülését, méltóságát hangsúlyozta, ő maga a méltóságra való utalást sokszor helyettesítette a heroikusság emlegetésével, s később is, amikor a mozgalom mámoren magához rántotta, őrizte ezt a méltóságot, mégpedig úgy, hogy a különállóságra utaló formát élete kulcskifejezésével, a minőséggel kapcsolta össze. Onmaga is tisztában volt a *Tanu* jelentőségével. Visszatekintve ezekre az évekre jogosan írta: „A *Tanu* megindítását 1932 júniusában határoztam el. Ennél súlyosabb elhatározásra sem előbb, sem utóbb nem jutottam. A hármás útkereszt, melyről hosszú habozás után ebbe a végzetes következményű útba belevágtam, nemcsak írói pályámnak, de földi életemnek is legnevezetesebb pontja”, s később egyes korszakait is ehhez az időszakhoz viszonyította, teljes joggal, mert a *Tanu* időszakában nemcsak a lap formálódott, hanem, súlyát, értékét, szerkezetét, mozgástörvényeit tekintve ekkor alakultak ki a Németh László-i gondolkodásmód sajátosságai is. A *Tanu* azonban még ezen a gondolkodásmódon belül is sajátos vonásokkal, értékekkel bír, azt is mondhatnám, hogy a formát tekintve Németh egész gondolkodásának a *Tanu* jelenti a foglalatát...

Korábbi gondolatmenetem alapján, arra utalok itt, hogy az új művészet, új tudomány kifejezésekhez, s ahhoz, amit a kifejezések hordoztak magukban, csak később, már a *Tanuban* társult az új politika, s ami mögötte volt, úgy tűnhetne, hogy a *Tanu* megkésve indult, mintha a szellem emberének programja egyszerűen átfolyt, feloldódott volna a *Tanu*, a minőség forradalmának programjában. Mintha maga Németh is a megkészettséget hangsúlyozta volna, korábban ugyanis szinte számtalanszor utalt, hol egy egyedül írott, hol pedig egy nemzedéki folyóiratra, olyanra, amelyik különbözik a *Nyugattól*, leginkább a *Nyugattól*, mert sem a *Napkelet*, sem a *Protestáns Szemle* nem jelentett számára valódi viszonyítási pontot. A *Tanu*-korszakról írott monográfiájában Grezsa Ferenc idézte Bohuniczky Szefi visszaemlékezését, eszerint Németh már egy 1929-es sződligeti sétájukon a *Tanu* elindításán elmélkedett. Basch Lóránt egy ekkori, Babitshoz írott levelében ugyancsak megemlítette, hogy „Németh önálló kritikái folyóirat megteremtésének a gondolatával foglalkozik”, annak pedig se szeri-se száma, hogy Németh nemzedéktársaival, de nemcsak azokkal, még Babits Mihállyal is hány-szor akart folyóiratot indítani, ahogy a folyóirat-alapítás, kultúrateremtés modellje irodalmi tanulmányaiban, irodalomtörténeti portréiban is számtalanszor feltűnik. Generációjából az egyike volt azoknak, akik nemzedékben és folyóiratban gondolkodtak, ezt még a *Tanu*-időszak előtti évekre való emlékezésében is hangsúlyozta. „A nemzedékek külön zászló alatti szervezkedést elkerülhetetlennek én nem tartom – írta, alighanem csak azért, hogy saját ezzel ellentétes elképzeléseit 'felvezethesse' –, sablon-szerűen pedig nem követtem. Trianon azonban oly iszonyú bemetszés volt, előtte vagy utána kibontakozni annyira más múltat, törekvést, élménykört, egyszóval író-t jelentett, az új hang, új felelősség, új hajlamok zavartalan kihallgatása pedig országos érdeknek is olyan rendkívüli, hogy 1931-ben, amikor a mi nemzedékünk első erejében s teljes számban a színre dobbant, énnekem erőltetnem kellett a Trianon utániak független csoportosulását.” A nemzedékszervezés, elkülönítés nem járt sikerrel, a nemzedéki folyóiratot csak kor által felmutatott tennivalók fogják megteremteni, Németh ennek bölcsőjénél is ott bábáskodik majd, a lapalapításban viszont ekkor egyedül maradt. Egyedül, de nem megkésve hozza létre a *Tanut*, nem megkésve, mert a *Tanu* lényegét nem egyszerűen a szellem embere által megfogalmazott program folytatása adja, s nem is az új művészet, új tudomány jellemzőinek kiegészítése az új politika

sajátosságaival, hanem a gondolkodásában addig csak elvontan létező fogalom, a minőség bevezetése. Innét nézve akár azt is mondhatnánk, hogy szinte értelmezhetetlenül gyors döntést hozott, s vágott neki a sikerrel egyáltalán nem biztató útnak. Amikor a *Tanu* elindításáról döntött, alig múlt harminc esztendő, s bár lassan évtizedes írói pályát tudhatott a magáénak, főképpen azért, mert a *Horváthné meghal* sikere előtti éveket is írói pályája részének tekintette, egy folyóiratban folytatásról folytatásra megjelenő regényen, s pár tanulmányorozaton kívül több nem volt mögötte, a külső szemlélő, talán még a gondolkodását legjobban ismerő Gulyás Pált is annak tarthatjuk, aligha érezte a vállalkozás mögött álló erőt, s nemcsak az erőt, talán még az átgondoltságot is hiányolhatta. Németh ugyanis a *Tanu* kapcsán több célkitűzést is megfogalmazott, az egyedül írt lap egyik feladatának még mindig a nemzedékszervezést tartotta, nemzedéke önállóságának bizonyítását és a nemzedéki feladatok tudatosítását, ezért szinte folyamatosan azon dolgozott, hogy a *Tanut* vagy nemzedéki lappá bővítse, vagy mellékletet adjon benne közre, vagy „átnövessze” egy nagyobb lappá. „A *Tanu* különben nem akar az idők végéig egy magányos ember demonstrációja lenni – súlyos feltételek mellett, de lehet csatlakozni; be lehet majd lépni munkakörébe, mint egy új szerzetesrendbe” – írta 1932. október 14-én annak az Illés Endrének, aki levélben gratulált a *Tanu* első számához. Két hónappal később Illyés Gyulának írta: „A *Tanu* mégiscsak góc lett, s én gondolkozom, hogy lehetne ebből a gócból valami nagyobbat csinálni. Folyóirattá nincs kedvem kiszélesíteni; nem vagyok szerkesztőnek való, s a mai folyóirat: írótrancsírozás. De adhatnék a *Tanuhoz* mellékletet: egyetlen írótól 2-4 ívet egy számban; ennyivel érdemes kirukkolni; a közölt rész mint különlenyomat könyvként is szerepelhetne.” Újabb két hónap múlva már azt javasolta, hogy Tamási és Illyés vele együtt szerkessze a *Tanut*, nyilván, egy esztendő múltán, majd ezekből a tűnődésekből nő ki a *Válasz...* Nemcsak a forma sajátos lebegése, lebegtetése, hanem a lap programjának bizonytalansága is arra utal, hogy Németh viharos gyorsasággal lépett bele ebbe a vállalkozásba. A lap indításakor, a *Beköszöntő*ben, úgy, ahogyan volt is, legalábbis a program egyik részeként, a nyilvános tájékozódást tűzte ki feladatául. „Folyóiratom ihletője e kor igazi műsaja: a szorongó tájékozatlanság – olvashatjuk a híressé vált sorokat –. Hajótörtek vagyunk, akik a csillagokat nézzük, s a partot keressük, abban a hitben, hogy van part, s a csillagok vezetnek. Nem akarok tanítani. Az esszét a nyilvános tanulás műfajának tekintem; egy lélek égtájakat keres, s közben égtájakat segít megtalálni; munkásságom meghívó egy tanácskozáshoz, melyet önmagammal folytatok”. A *Beköszöntő* a *Tanu* első számában, a vezető helyen jelent meg, a szám zárásaként közölte Németh a *Tanu* munkatervét, eszerint a *Tanu* az irodalmat figyelni, a ma szellemi tájképe mögött számon tartja a geológiai erőket, enciklopédikus szemléletmódot alkalmaz, figyelni a társadalom életét és a tömegmozgalmakat, ezen belül a „minőséget, a munka színét, a lélek önállását, a magasabb felelősségtudatot védi a ránk parancsolt társadalmi átalakulások áramában”, a magyarság „szerepét” keresi, a „belső körről” indulva, az irodalomra gondolt ezzel, az élet felé halad. Még a tervezés időszakában, egyik ekkori Gulyás Pálhoz írott levelében a következőképpen fogalmazta meg a célokat: „1. A műfajok megvitatása, aktuális kritika. 2. Enciklopédia, ahogy Nyugatcikkemben kifejtettem. 3. Művelődésünk gyökereinek: a görög és középkori keresztény kultúrának a felfrissítése, az alapok vizsgálata, s aztán a XIX. és XX. század ellenében leszámolás az újabb hagyományokkal. Az életképes hagyomány kiemelése a helyi fogalmazásból, a korszerű átszámítása abszolút koordinátákra. 4. Egy új nemes-ség erkölcsi, esztétikai és vitális magatartásának a pedzése: az 'új etikett'. 5. A szocia-

lizmus tömegtörekvéseiben helyet szorítani a kvalitásnak: minőség-szocializmus, ahogy én nevezem, s ezzel együtt egy új Közép-Európára szabott állam és életterv, hasonló német stb. törekvések figyelembevételével. 6. A magyarság jogcímei az európai életre, a népi történeti hagyományból s a mai társadalomból integrálható, európai jelentőségű magyar tartalom.” A *Tanu* első számának megjelenése után ugyancsak Gulyás Pálnak írott levelében pedig szinte csak magáncélokot fogalmazott meg, s szinte kifejezést azért használok, mert tudom, hogy az írás nem „magántevékenység”: „Húsz-huszonöt számot akarok még a Tanuból kiadni; sajtó alá rendezni megelőző kritikáimat; három regényemet és színdarabomat, kikerekíteni a verskötetemet, s a legfontosabb: megírni életrajzomat –, ha az megvan, munkásságom, úgy érzem, teljes egész, melyhez sem én nem adhatok hozzá, s melyből mások sem vehetnek el.” A *Tanu* programjában és a vele egyenértékű, s vele szinte egy időben keletkezett programváltozatokban tehát csak egyetlen alkalommal szerepel a *Tanu* emblemikus értékű, a vállalkozás egészét jellemző kulcskifejezése, a minőség, a programban és programváltozatokban egyaránt az alkalmazásra utaló helyen. Amikor tehát egy-egy ponton azt látjuk, hogy gondolkodásának *Tanu* előtti állapota szinte átnő a *Tanuba*, s nemcsak az új művészetrel, új tudománnyal, új politikával van ez így, hanem számos más összetevővel is, áttekintő tanulmányai szinte a *Tanu* előtti hasonló írások párját jelentik, a *Napkeletbe írt Kritikai Napló* című sorozata a *Tanuban* új életre ébred, az *Emberi színjátékra* nagy hatást gyakorló párizsi Proust-olvasása a *Tanu* első három számának fontos tanulmányában tér majd vissza, a korábban meghirdetett enciklopédia-tan a *Tanuban* mégiscsak jelenlévő enciklopédikus gondolkodásmóddhoz kötődik, még az *Ortega*-esszéiben feltűnő utópiára való utalás is lekötődik majd a *Kapások* című írásban, akkor azt is látnunk kell, hogy a *Tanu* egésze az indulás pillanatában még Németh előtt sem mutatkozott meg, formálódását az író rábízta az időre, így lesz érthető az is, hogy a *Tanu* öt éve alatt Némethnek a korhoz való viszonyulása is kirajzolódik. Ez viszont azt is jelenti, hogy a *Tanut* az idő teremtette, másképpen nem is értelmezhetjük ezt a lenyűgöző szellemi jelenséget. Nem, mert hiába állt készen Németh gondolkodásában számos apró mozzanat – ezek önmagukban, vagy ezek folytatásai még nem a *Tanut* jelentik –, a *Tanu*, s nemcsak a formát tekintve, noha a forma ebben az esetben önmagában is értékképző erő, jóval több, mint amit az író előtte megteremtett, s az amivel Németh túllépett a korábbi éveken –, nem magyarázható meg az elkülönülésével kapcsolatba hozható okokkal sem. Nem, mert Németh korábban is szakított a *Nyugattal*, később a *Napkelettel*, s a *Protestáns Szemlével* is, s egyik szakítása után sem hozott létre új lapot, még akkor sem, ha ezt számos alkalommal szerette volna megtenni. Babits Mihállyal való ütközése sem indokolta a szakítást, és a kivonulást, Németh más szakítást és ütközést is túlélt már, s bár a következményeket mindig felnagyította, ilyen ereje szakításainak soha nem volt...

Mostani, drámai színekkel gazdagított kivonulása mögött azonban végső soron nem a Babits Mihállyal való ütközés rejlett, hanem az idő törvényeinek felismerése. 1932 ősze az utolsó történelmileg értékelhető pillanat, Németh életében pedig az első, amikor már a készültsége is ott rejlik az ösztönei mögött ahhoz, hogy a maga alkatainak felfokozottságával választási alternatívát kínáljon nemzedékének, s kiálljon, vállalásának minden következményével az idő és a történelem elé. Nemzedék, nemzet, s talán, nehéz ezt a kifejezést leírni, de hát szükséges, hiszen Németh gondolkodásában mindvégig ott rejlett a reá való hivatkozás, az emberiség idéződhetett fel gondolkodásában, mindazt, amit a maga világában létrehozott, először s utoljára is most mutat-

hatta meg. A *Tanu* választás s döntés eredménye, így szerep is, a forma ezt a szerepmivoltot önmagában mutatja, olyan szerep, amellyel formálója azonosult, s amelyik szinte rá is égett, amelyen később már nem tudott túllépni, s amelyet nem is léphetett túl. Az Németh, aki még közvetlen kapcsolatot tételezett az írás és a cselekvés között, s akinek szinte egész élete abban az ellentmondásban telt el, hogy írással, irodalommal akart irodalmon túlmutató, az élethez közvetlenül kötődő célokat megvalósítani, most, a *Tanuv*al jutott legközelebb a társadalomra is ható cselekvéshez, igaz, ennek az volt az ára, hogy a maga választotta formából ki kellett lépnie, s a „mozgalom”, a harmincas évek írói reformmozgalmát fedi ez a kifejezés, hullámverésében kellett, a korábbi csak részben fedő szerepet vállalnia. A harmincas évek eleje mintha még ideológiai-politikai, s ezek következtében társadalomfejlődési alternatívákat kínált volna, nem Keleten, hiszen ott már a sztálini diktatúra tombolt, de Közép- és Nyugat-Európában mindenképpen, 1933 januárjától, Hitler hatalomra kerülésétől, noha akkor ez még nem látszott ilyen tisztán, az alternatívák leszűkültek, s a végkifejletben már csak az látszott, hogy mi az, amit őrizni kell vagy lehet, s mivel szemben... Németh pontosan érzékelte, hogy nemzedékét milyen erők mozgatták. „Ha 1933 telén, ami könnyen megeshetett volna, nem Hitler, hanem a berlini kommunisták győznek – 1933 őszén a magyar irodalmi világ aligha siet az ormánsági magyarok sorsán megrendülni” – írta a *Tanu-évek*ben. Ha ennyire érezte a nemzedékét mozgató erőket, mindenképpen az ösztöneiben kellett éreznie kiválásának, elkülönülésének, eszméi megmutatásának pillanatát. „Nem valószínű, hogy Németh a *Tanu* gondolatának a megszületése idején – írta erről Lackó Miklós – pontosan tájékozott volt az európai politikai viszonyokról, azokról a változásokról, amelyek 1932 májusában és a következő hónapokban következtek be. Ez a nyár Németországban, s így egész Közép-Kelet-Európában nagy földrengést jelzett: a 'hagyományos', vagy pontosabban a létező progresszió elérkezett vereségének küszöbére. A jelek szerint megérzések, várakozások és az új lehetőségek felismerései akkor kibogozhatatlanul fonódtak össze Németh gondolatvilágában. Gulyás Pál nyári eleji felszólítása, hogy lépjen a szellemi-ideológiai aktivizálódás útjára, mert a fiatalok várják a szavát, csak azért lehetett eldöntő jelentőségű a *Tanu* megszületése szempontjából, mert a húrok Némethben már föl voltak hangolva erre a lépésre.” Az idő ekkortól lépett be gondolkodásába, ekkortól mozgatja világát, másképpen azt is mondhatjuk, hogy az egymásra rétegződő évek során kialakult írói-gondolkodói világa innentől már az idő függvényében létezik, kezdetben még azt a látszatot keltve, hogy a mozduló történelemnek irányt lehet mutatni, később inkább már csak az időnek kiszolgáltatottan. Mindenesetre az idő ekkor már teljes korszakot formál azokból az elemekből, amelyek írói-gondolkodói világában léteztek...

Az idővel való ütközés, a felnövesztett elkülönülés első mozzanatát a *Gyász* megírásának pillanatában figyelhetjük meg. A történetet először novellában írta meg, még 1930 tavaszán, ennek az évnek az őszén kezdett regényt formálni belőle. Négy képet „rajzolt meg”, aztán a *Kritikai Napló* és az *Új nemzedék* darabjai léptek a helyére, Pócó halála után megrettent a folytatásától, így csak 1931 őszétől foglalkozott vele újra, végül is 1932 tavaszán fejezte be, már mint elkülönülésének, kívülállásának dokumentumát, a regény először a Franklin Társulat kiadásában 1935-ben jelent meg. „A megírás 'többszöri nekifutása', az ihlet szakaszossága, a két esztendőre tágult alkotói idő arra enged következtetni, hogy Németh túllép az 'eset' dimenzióin, s – tárgyát tekintve új és új látópontok beiktatásával lavinaszerűen gazdagítón – művét helyzet- és sorstudat ábrázolásának teljességévé fejleszti” – írta ennek kapcsán Grezsa Ferenc. Az „eset”:

unokanővérenek, Kertész Józsefné Pethes Zsófiának a története, aki a harctéren elesett férje, majd fia halálával szinte beledermedt a ráomló szerepbe, büszkeségébe, gyászába. Németh ekkor is, mint az *Emberi színjáték*ban ironikus nézőpontból közeledett a történethez. „A gyász hazugságát akartam kipellengérezni benne; a magamfajta büszke lelkek heroikus képmutatását, akiknek sokkal nagyobb fogalmuk van a gyásról s önmagukról, semhogy felejteni mernének, amikor valóban már felejtettek” – életrajzi írásában így idézte fel a történet megközelítését, majd magáról a történetről beszélt: „Egy unokanővérem rekedt, keserű nevetése volt a regény dallama, mottója. Ott találkoztam vele utolszor a fia sírjánál, a harctéren elesett ura oszlopánál a temetőben. Festeni való szép arca fölött fekete kendő; a büszkeség szerzeteskámszájaként hordta ezt a kendőt, amelyhez hű maradt, nem azért, mert a hűség erősebb volt benne az életnél, hanem mert szégyellt hűtlen lenni”. A megírás „rétegződése” során nem csupán az azonosulás történt meg, úgy mint az *Emberi színjáték* írása idején, hanem, talán erősebben is, mint a *Színjáték* esetében, a hősnő alakját is sajátos líraisággal, önmaga alkatából eredő líraisággal formálta meg. Németh legnagyobb szépírói munkáiban, pár drámájában és regényei közül leginkább az *Iszonyban*, de talán az *Irgalomban* is egyaránt találkozunk az elidegenítés, az önmagától való eltávolítás, s az ennek ellenére megmutakozó azonosulás mutatóival. Kétségtelen, a *Gyász* azokkal az energiákkal telítődött, amelyek a *Tanút* is formálták, így az elkülönülés és a kiválás energiáival. Ha az *Emberi színjáték* az alkat felfedezésének regénye volt, az alkatra való rádőbbenésé, s a mámoré, akkor a *Gyász* már az alkati ambivalencia egyik pólusának a megmutatását jelenti, azzal a sajátos líraisággal elegyítve, amelyik, ez is hozzátartozott Németh önszemléletéhez, az emberi értékek pusztulását is bekapcsolta a regény világába, így az, a genesis felől tekintve, a megírás rétegződéséhez kapcsolódva a „bűn” és az „iszony” képzetkörét is felszínre hozta. A regény ábrázolásmódját erősen meghatározta Németh „görög-korszaka”, a szöveg formálódást pedig ekkori, a strukturalizmushoz nagyon közel álló, vagy inkább azt megelőző látásmódja, amelyik a szöveg belső szorgására, szervezetségére ügyelt. Óhatatlanul felidéződik az *Új nemzedék* című sorozatában kifejtett remekmű-esztétikája (emlékeztetőül: „komponálni, a szerkezet segítségével a mű anyagából egy irreverzibilis művészi eszmét robbantani ki”, „A műalkotás jól előkészített varázslat... A Mű nem sorakoztat, hanem kapcsol. A műben semmi sem marad magára, hanem minden valami más rész felé mutat... Remek az a mű, amely írója nélkül is megél”), s ha akkor ennek kapcsán az új klasszicizmus kifejezést használtuk, most azt kell mondanunk, hogy ennek az új klasszicista eszménynek minden bizonnyal a *Gyász* jelenti a megvalósulását...

Azt, hogy Némethet minden korszakában komolyan foglalkoztatta alkatának gazdagsága, összetettsége, jól mutatja, hogy szinte a *Gyász* írásával egy időben korai regénytervét, az apja hazatérésének történetét, s ahhoz kapcsolódóan a belátáshoz kötődő szeretet érvényre jutását is meg akarta írni. „Új év reggelén vettem papírra új, négy kötetre tervezett regényem vázlatát is: ez lesz utolsó szépirodalmi munkám, életrajzom említett tervéből indul ki a regény, de egy józan, erős asszony szívén át nézem a magam szenvedéseit, lázadásait, aki eltemeti az intellektuális forradalmárt, de levonja a maga életében életének a 'vegetatív' tanulságát” – írta 1933. január elsején Gulyás Pálnak. Grezsa Ferenc elemzése szerint a Babitscsal való szakítás és a *Tanu* indulása közötti időszakban írhatta meg Németh azt a hetven „hasábnyi” szöveget, amelyről többször is említést tett. A történetet már ekkor *Irgalom* címmel akarta elmondani, ennek hősnője egy egyetemi hallgató, „aki politikai fogságból szabaduló apjában

a hőst várja vissza, s egy szegény roncsot kap; azon kell megtanulnia, hogy az eszményítő csodálatnál mennyivel nagyobb, emberibb érzés az irgalom”. Ehhez a regényről adott jellemzéshez hozzáteszi azt is, hogy talán ebben a regényben sikerült volna legyőznie önmagát, ezzel az iszonyra, az ember-idegenségre utalhatott, de mire befejezte volna, végére ért a száműzetése, vagy inkább, teszem hozzá, önmagának új szerepet talált, s a regény így töredékben maradt, később még az elkészült részei is elvesztek. Németh életútjának ismeretében egyáltalán nem csodálkozhatunk azon, hogy az *Irgalom* ekkor töredékben maradt. Bár nyilvánvalóan még mindig az *Emberi színjáték* hatása alatt, az alkat tejjességében gondolkodott, azaz úgy vélhette, hogy szinte egyetlen időszak alatt képes lehet alkata ellentétes pólusainak megmutatására, ez nem következett be, nála az alkatból kivetített tulajdonságok az egyes korszakok alapvonásait hordozták magukon, ezek pedig a *Tanu* idején az elkülönülés irányába mutattak...

(A tanulmány folytatását novemberi számunkban közöljük.)